

KAPİTAL BİRİKİM SÜREÇLERİ VE KENT KURAMLARI

THE URBAN PROCESS UNDER CAPITALISM AND URBAN THEORIES

Seçil ÖZDEMİR METLİOĞLU*

ÖZ: Kentler günümüz toplum yapısını anlayabilmek için özel bir öneme sahiptir. Kentler basitçe açıklanabilen mekânlar değil, kapitalist üretim tarzından önce ve sonrasında toplumsal ilişkiler tarafından oluşturulan çok kapsamlı ilişkiler bütünüdür. Kent sosyolojisi; kentlerin oluşumu, sanayileşme, göç gibi kavramları açıklama çabası içinde olan kuramlar geliştirmiştir. Bu kuramlar, kenti başka olguların açıklanmasında kullandığı gibi, kentin kendisinin de bir analiz nesnesi olarak ortaya konması gerektiğini vurgulamıştır. Kent kuramları; kentlerin ortaya çıkışını, gelişimini ve kente dair kuralları sistemli bir biçimde açıklayabilmeleri nedeniyle kent sosyolojisinin temel taşlarındandır. Bu çalışmanın amacı, kentlerin mekânsal, politik, ekonomik ve toplumsal gelişmelerini tarihsel olarak açıklayan kent kuramlarını ele almaktır. Çalışmanın ilk bölümünü kente dair kavramlar oluşturmaktadır. İkinci bölümde feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde kentsel mekânı açıklayan Klasik Kent Kuramları ele alınmış, üçüncü bölümde kent sosyolojisinin bir disiplini olarak ortaya çıkmasını sağlayan Chicago Okulu Kent Kuramları açıklanmış, dördüncü bölümde kentleri kapitalist sermaye birikimine göre analiz eden Eleştirel Kent Kuramları ele alınmıştır. Bu çalışmada kentle ilgili kuramların ilk ortaya çıkışından itibaren küresel kent kuramlarına kadar olan tarihselarka plan ve kent meselesine dair nelerin tartışıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Kapital birikim süreçleri sonrası dönemi analiz eden küresel kent kuramları makalenin konusunu kapsamaması nedeniyle ele alınmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent, kentleşme, kent sosyolojisi, kent kuramları, kapitalizm.

ABSTRACT: *Cities have a special importance in understanding today's social structure. Cities are not simply spaces that can be explained, but rather comprehensive relations created by social relations before and after the capitalist mode of production. Urban sociology; developed theories in an effort to explain concepts such as the formation of cities, industrialization, and migration. These theories emphasized that the city itself should be presented as an object of analysis, as they use the city in explaining other phenomena. Urban theories; It is one of the corner stones of urban sociology because they can explain the emergence, development and rules of the city in a systematic way. The aim of this study is to discuss urban theories that explain the spatial, political, economic and social developments of cities historically. The first part of the study consists of concepts about the city. In the second chapter, Classical Urban Theories explaining the urban space in the transition period from feudalism to capitalism are discussed, in the third chapter, Chicago School Urban Theories, which enable urban sociology to emerge as a discipline, are explained, and in the fourth chapter, Critical Urban Theories that analyze cities according to capitalist capital accumulation are discussed. In this study, it has been tried to explain what has been discussed about the historical background and city issue from the emergence of theories about the city to global urban theories. Global urban theories analyzing*

* Dr. Öğretim Üyesi – İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
/ İzmir -seчил.ozdemir@idu.edu.tr (Orcid ID: 0000-0003-3165-0914)

This article was checked by Turnitin.

the period after capital accumulation processes are not discussed because the article does not cover its subject.

Keywords: *City, urbanization, urban sociology, urban theories, capitalism.*

Giriş

Kentlerin ortaya çıkışı ve varlıklarını sürdürmeleri, ait oldukları toplumsal yapı ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle birçok farklı disiplin ilgilerini kente yöneltmişlerdir. Kente tüm zamanları, coğrafyaları, kültür ve inançları kapsayan bir tanımlamayapılamamaktadır. Kente özgü karmaşık yapı, basit bir tanımlamayla açıklanamaz. Harvey, kenti kavramsallaştırmadaki zorluğu, "*Onunla uğraşırken karşılaştığımız birtakım zorlukların bir kısmı onun kendine özgü karmaşıklığına bağlıdır. Kent kuşkusuz, disiplinlerin bugünkü yapısıyla kavramsallaştırılamaz*" (2013: 32) sözüyle vurgulamıştır. Bununla birlikte araştırma birimi olan kent sürekli olarak güncellenen bir tanımlamayla karşı karşıyadır. Keleş kenti, "*sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidış-geliş, çalışma, dinlenme ve eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, az sayıda kişinin tarımsal faaliyetlerde bulunduğu, köylere oranla nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi*" (1998: 75) olarak tanımlamaktadır.

Kentler, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, hem tarım dışı hem de tarımsal üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli teknolojik gelişme yapılarına göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir. Kent, kendi içinde farklılaşmış, uzmanlaşmış, tarımsal özelliği olmayan bir iş düzeni ile yine kendi içinde farklılaşmış ve tabakalaşmış nüfusa sahip yerleşim yeridir. Kentler, bu özellikleri nedeniyle yalnız başlarına var olamazlar. Kentler nerede ve hangi evrede olursa olsunlar çevre yerleşmeler ile kurduğu ilişki ve bu ilişkinin değişimi ile birlikte ele alınmalıdır (Kıray, 1998: 82).

Wirth'e göre, kentlerin toplumsal yaşam ya da birey üzerinde oldukça önemli etkileri bulunmaktadır. Kent, yalnızca bireylere daha büyük oranda iş ve yerleşim olanakları sunan bir yer değildir. Aynı zamanda dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, çeşitli bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan bir merkezdir. "*Kent, toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreceli olarak geniş bir alanda, yoğun biçimde ve sürekli olarak birlikte yerleşmiş bulunması olarak tanımlanabilir.*" (2002: 122). Flanagan kenti, "*tüm değişim ve dönüşümleri ile birlikte, içinden doğduğu çevrenin toplumsal, kültürel ve fiziksel koşullarının yansıması*" olarak tanımlamaktadır. *Kent olarak tanımlanan yapı bir kez ortaya çıktı mı, yalnız kendisini değil aynı zamanda periferi olarak da tanımlanan çeperini kurduğu bölgesel ilişkileriyle geliştiren, örgütlü işleyişinin etkisi altına alan bir merkez işlevi görmeye başlar* (2010: 122).

Kentleşme, kent sayısı ve kentte yaşayan nüfus sayısının artması ile ifade edilmektedir. Kentleşmenin daha çok köylerden kentlere olan nüfus akımıyla beslenmesinin temel nedeni, gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde doğurganlık eğilimlerinin azalmasıdır. Ancak kente sadece demografik bir veri olarak bakmak, sorunlu bir yaklaşımdır. Kentleşme olgusu, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerle orantılıdır. Kentleşmenin ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da hesaba katan bir tanımı yapılmalıdır. Keleş'e göre kentleşme "*Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir birikim sürecidir*" (Keleş, 2000: 128).

Suher, Giritöğlü ve Erkut (1995) kentleşmeyi, mekân üzerinden ele alarak, aynı mekân üzerinde nüfusun toplanması, sosyal tabakalaşma ve sosyoekonomik yapıyla kültürel değişime yol açan bir nüfus toplanması süreci olarak tanımlamaktadır. Wirth (2002) ise kentleşmeyi, kentleşmenin kişilik ve sosyal yapı üzerindeki negatif sonuçları çerçevesinde, nüfus büyüklüğü, yoğunluk ve toplumsal heterojenlik kavramları merkezinde tanımlamıştır. Bu tanım, zayıflayan akrabalık bağlarını ve ailenin sosyal öneminin azalmasını da kapsamaktadır. Tekeli'ye (2008) göre kentleşme, yaşamlarını kırsal alanda sürdüren insanların tarım dışı faaliyetlere yönelerek kentlerde yaşam alanları oluşturmalarıyla gerçekleşir. Kentleşme beraberinde toplumsal yapıyı da etkileyen bir dönüşüme neden olmaktadır.

Toplumsal açıdan kentleşme; eski geleneklerin yerini yenilerinin alması, sosyal değerlerin etkisi, kentlerin insanların davranışları üzerinde etkili olması, alt yapı hizmetlerinin kalitesinin artması, kentleşme ile birlikte kent ve kentli kültürünün birey ve kurum ilişkilerine hâkim olmasıdır. Sosyal açıdan kentleşmemiş yerleşim birimleri, her ne kadar demografik açıdan kent sayılsalar bile, sağlıklı kentleşmenin birer örneğini oluştururlar (Göymen ve Kaya, 2004). Ekonomik olarak bakıldığında, tarımda çağdaş üretim araçlarının kullanılması, tarımsal üretimin aşamalarında ilkel yöntemlerin terk edilmesi, tarımda istihdam edilen işgücünü miktarını azaltmaktadır. Bu nedenle köylü nüfus tarımdan uzaklaşarak yeni iş kolları arayışı için göç etmek durumunda kalmaktadır. Bu olumsuz etmenlere itici etmenler (push) ya da göç nedenleri adı verilebilir. Diğer yandan köyünde beslenemeyen, gelecek için güvencesi olmayan kırsal nüfus için kent çekici (pull) ya da olumlu göç nedenleri sunmaktadır. Genel olarak bakıldığında, kentleşme zaman içindeki değişimi anlatmaktadır. Üretim biçimindeki değişim, kentleşme sürecinde belirleyicidir. Üretim biçimindeki değişimlere bağlı olarak, üretim ve denetleme işlevi kentlerde toplanmakta, bu da kentlerin büyümesine ve yoğunluk kazanmasına, heterojenlik ve bütünleşme derecelerinin artmasına yol açmaktadır (Keleş, 2000).

Göç sonucunda kente gelmiş kişiler, zaman içinde ekonomik ve sosyal olarak kentlileşmektedirler. Ekonomik bakımdan kentlileşme kişinin geçimini kente has çalışma biçimlerinden elde etmesi anlamına gelmektedir. Sosyal bakımdan kentlileşme ise, kente ait davranış biçimlerinin, sosyal ve tinsel değer yargılarının benimsenmesiyle oluşmaktadır (Kartal, 1992).

Kentlileşme, toplumsal bir değişme sürecidir. Bu toplumsal değişme, kente gelmeden önce edindikleri yaşam tecrübelerindeki değişimi, kente uyum sağlamayı ve bütünleşmeyi içermektedir. Aynı zamanda bu durum beraberinde, bireylerin çevreyle bütünleşmesini, tüketim alışkanlıkları, örgütlenme ilişkilerinin farklılaşmasını, boş zaman kavramının gelişmesini ve siyasal katılımın gelişmesini getirmektedir (Özer, 2004).

Karpat ve Sönmez'e (2003) göre kentlileşme dört aşamada gerçekleşir. İlk aşama, kentin tutum ve bazı alışkanlıklarının benimsenme aşamasıdır. Bu aşamada kente ait kılık kıyafetin benimsenmesi, kentin değer yargılarının benimsenmesi için ilk aşamayı oluşturmaktadır. İkinci aşama, su, elektrik, ulaşım gibi hizmetlerin benimsenmesidir. Üçüncü aşama ise kentin diğer sakinleriyle iletişime geçme aşamasıdır. Bu aşama kırdan kente göç edenlerin kendi ilişki ağlarını daha da kuvvetlendirerek devam edebileceği, kentli yaşam biçimini benimsemiş kişilerin yaşam şekline direnç gösterebileceği kritik bir aşamadır. Dördüncü ve son aşama ise göçmenin kendisini artık kente ait hissedip kırın değer yargılarını reddetme sürecidir. Karpat ve Sönmez'in düşüncelerine paralel şekilde Wirth (2002), kentlileşmeyi, çağdaş dünyanın hâkim sosyal davranış yapısından yola çıkarak bir yaşam tarzı olarak tanımlamaktadır. Bookchin (1986), günümüz kent sakinlerinin kentle kurdukları ilişkilerinin pragmatik ve maddi gereksinimlerin karşılanması şeklinde kendini gösterdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, kent sakininin kentle bütünleşmesi derecesi, bu maddi ihtiyaçların karşılanmasıyla ölçülmektedir. Harvey (2003) ise kentlileşmeyi, sanayi kapitalizminin yayılmasıyla yaratılan çevrenin bir sonucu olarak tanımlamıştır. Çağcıl kentliliği belirleyen temel dinamik, mekânın yeniden biçimlendirilmesiyle ortaya çıkan sosyoekonomik ve kültürel değerler, davranış kalıplarıdır.

İzleyen bölümde, sosyolojinin önemli bir alanı olan klasik kent kuramları açıklanarak, kentin toplumsal bir yapı olarak ele alınması gerektiği vurgulanacaktır.

1. Klasik Kent Kuramları

Klasik kent kuramları, kenti toplumsal yapıdan ayırıştırılmadan bir bütün ve kapitalizme geçiş döneminin bir ürünü olarak ele almaktadır. Ferdinand Tönnies, Emile Durkheim, Karl Marx, Friedrich Engels ve Max Weber klasik kent kuramcılarının önde gelen isimleridir.

Sanayi kentinin doğuşu ile birlikte mekânda radikal dönüşümler ve farklılaşmalar meydana gelmiştir; tarıma dayalı feodal mekânda ise kırsal sınıfsal yapı hızla çözülmüştür. Artan sanayi üretimi ve çözülen kırsal

düzenlen koptarak kentlere giden göçmenler, Orta Çağ kentlerinin mekânsal düzenini alt üst etmiştir. Kentlerin mekânsal kapasitesi, nüfus artış hızı ve sermaye birikimi ile paralel olarak gitmemiş; modern kent bu kargaşayı ve sermaye birikiminin önündeki mekânsal engelleri kaldırmak üzere inşa edilmiştir. Yeni toplumsal ve mekânsal yapıyı kavramaya ve açıklamaya çalışan düşünürler, bunu bütün toplumun organizasyonundaki bir dönüşüm olarak tanımlamışlardır. Örneğin Tönnies'e göre; değişimin temelini, cemaat olarak tanımlanan sanayi öncesi dönemin organizasyonu ile sanayi sonrası gönüllü olarak örgütlenmiş kentsel yaşam arasındaki farklılık oluşturmaktadır (Kurtuluş, 2013). Durkheim ise kenti, "iş bölümü" ve "dayanışma" kavramları çerçevesinde ele almıştır. Ona göre toplumdaki işbölümü iki etmenle artmaktadır. İlki belirli bir yerdeki nüfus yoğunluğunu anlatmak için kullandığı "özdeksel yoğunluk" (materialdensity) kavramıdır. İkincisi bir toplumun üyeleri arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri anlatmak için kullandığı "tinsel yoğunluk" (moral density) kavramıdır. Durkheim, bir toplumda kentleşmeyi tinsel yoğunluğun belirlediğini öne sürmektedir. Durkheim, kentin tek başına anlamlı olduğu tek dönemin Orta Çağ olduğunu ve ileri kapitalist toplumlarda, kentin toplum kuramının ana konularından biri olmayacağını belirtmektedir. Kent ile toplum arasında bir ayırım yapmanın doğru olmadığını, toplum denildiğinde akla, büyük ölçekte bir kent gelmekte olduğunu, toplumsal iş bölümü arttıkça yerelliğin önemli ölçüde geri planda kaldığını vurgulamaktadır (Keleş, 2000).

Tönnies ve Durkheim'den farklı olarak Engels, Marx ve Weber bu radikal değişimi anlamlandırmada, sorularını yeni doğmuş sistemi, kapitalizmi oluşturan tarihsel koşullara ve sistemin işleyişine yöneltmişlerdir (Kurtuluş, 2013).

Engels, endüstriyel kapitalizmin çok boyutlu gelişimi içerisinde "Büyük Şehir" sorununu vurgulayarak kenti ele alan birçok makale yazmıştır (Merrifield, 2012). Engels, politik ekonomi perspektifiyle kent mekânı ve kapitalist sömürüye odaklanmış, kapitalist sömürü ve sefaletin kendini sadece üretim alanında değil, yeniden üretim alanında da gösterdiğini belirtmiştir. Kentin klasik kuramcılar tarafından en fazla ele alındığı dönem, kapitalist sistemin yarattığı sorunların kentteki yaşamı dayanılmaz hale getirdiği dönemdir. Engels, kent mekânını direkt olmasa bile diğer kuramcılardan daha fazla ele aldığı çalışmalarında, kent mekânı tasvirine yer verip sistemin bir mekân üzerinden nasıl işlevsel kılındığını ve yaşanan sorunların kent mekânında nasıl deneyimlendiğine odaklanmıştır. "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" adlı eserinde kente dair yazdıklarında gündelik hayatın dilini kullanması önemli olmakla birlikte o dönemde nasıl bir kent hayatının deneyimlendiğini aktarması önemlidir. Özellikle kapitalizmin işleminin olanaklı olduğu kent mekânının nasıl oluştuğunu şekillerle anlatması ve sistemin sorunlarının nasıl bir kentsel sorun yarattığını betimlemesi oldukça önemlidir (Engels, 2015). Engels'in diğer bir eseri olan "Konut Sorunu" ise konut sorununu "hak" temelli ele alarak

tartışmaktadır (Engels, 1992). Burjuvazinin işçilerin barınma sorununa yaklaşımı, devletin bu noktada konumu, barınma denilen kavramın kentsel yaşamda nasıl bir hal aldığı ve çözümü noktasında, özellikle emekçi sınıfın nasıl bir rol üstlendiği gibi temel noktalar üzerinden konuyu tartışmıştır (Şengül, 2001a). Engels aynı eserinde, burjuvazinin kent sorununu çözmekte tek bir yol bildiğini, bunun da Haussmann adlı yöntem olduğunu belirtmiştir. Haussmann, yani büyük şehirlerde bulunan işçi semtlerinde, özellikle merkezi konumda bulunan işçi semtlerinde yeni gedikler açmaktır. Bu düzenleme yapılırken kamu sağlığının korunması için mi yoksa büyük şirketlerin şehrin merkezi üzerindeki taleplerini karşılamak için mi yaptığı fark etmemektedir. Engels, Haussmann'ın özellikle işçi sınıfının yaşadığı mekânları hedef aldığını, kötü şartlarda yaşayan işçi sınıfının sefaletinin çözülmediğini sadece başka bir yere taşındığını belirtmiştir (Harvey, 2013).

Marx kenti, üretim araçlarının, sermayenin ve gereksinmelerin toplandığı yerleşim yeri olarak tanımlamaktadır. Bunun tersine kırsal alanları yalnızlık ve dağınıklığın simgesi olarak görmektedir. Ona göre gücün ve zenginliğin kaynağı "toprak" değil "emek"tir. Kentteki iş bölümü tarımı, sanayi ve ticaretten ayırmaktadır. Kentler, feodal üretim yapısında bulunmayan farklı siyasal, kültürel ve ekonomik öğeler içeriyor olması nedeniyle ilerici bir nitelik taşımaktadır. Ancak kentsel yapının beraberinde birtakım sorunlar barındırması nedeniyle gerici bir yapı barındırmaktadır. Bu iki durum kentlerin diyalektik bir yapı taşıdığının göstergesidir (Şengül, 2001b). Kent yalnızca üretim güçlerinin değil, iktidarın birleştiği, toprak sahipliğinden ilgisiz bir sisteme dayanan kapitalist bir yerleşmedir. Kent çıkar ve çelişki kümelerinde kendisine özgü bir bilinç yaratarak sınıf yapısının doğmasına yol açmaktadır (Keleş, 2000). Engels, Marx'ın kenti sınıfsal çelişki ve bölünmeler mekânı olarak gördüğünü ancak mekândaki sınıfsal çelişki ve problemlerin kente özgü bir gerçeklikten daha çok kapitalist toplumsal yapı ve çelişkilerden meydana geldiğini belirtmektedir (Şengül, 2001a). Marx ve Engels'e göre iktidarın ve zenginliğin kaynağı "toprak" değil "emek"tir. Yiyecek, konut, giyim ve benzeri gereksinimler emek sayesinde elde edilmektedir. Üreticiler, kentsel mekânda üretim araçlarını ellerinde bulundurmakta ve emekçiler üzerinde ataerkil (patriarkal) ilişkiler kurmaktadır. Senyörlerin köylüler üzerindeki iktidar ilişkilerini, kentlerde üretim gücünü elinde tutanlar üstlenmişlerdir. Kentsel yoksulluğun ve kent emekçilerinin sömürülmesinin nedeni kent değil, kapitalist üretim süreçleri ve ilişkileridir (Keleş, 2000).

Weber, kent kavramsallaştırmasını ekonomik ve siyasi örgütlenme temeline dayandırmaktadır (Aslanoglu, 1998). Kent, iktisadi olarak ticari ilişkilerin ön planda olduğu, siyasi olarak da görel olarak özerk yapıya sahip yerleşim birimidir. Kent, kapitalist girişimcinin ve vatandaşlık haklarının doğmasına olanak sağladığı için önemlidir. Bir yerleşim yerinin kent olabilmesi için pazar yeri, hukuk düzeni, kentte yaşayanlar tarafından seçilmiş yöneticiler, savunma amaçlı bir kale barındırması gerekir (Weber,

2003). Weber'e göre kentin kavramsallaştırmasında, önemli olan kentin siyasi ve ekonomik örgütlenme biçimidir. Weber'in kent kuramında kent, siyasal bir birim olmasının yanı sıra üretim ve değişim koşullarının belirlediği bir yerdir. Kent kendi içinde tek başına ele alınacak bir kavram değildir. Weber, kenti kapitalizmin bir parçası olarak ele almış ve incelemiştir (Keleş, 2000). Weber "Şehir" adlı çalışmasında, kent ekonomisinin kent siyasetini etkileyecek öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre kentler kapalı sistemlerdir ve özerk siyaset zorunlu olarak kentlerde var olmalıdır(2003).

Klasik sosyolojinin iki önemli temsilcisi olan Marx ve Weber yaşanan bu büyük dönüşümü, tarihsel bir süreç içerisinde analiz ederek, toplumsal gelişmenin kurallarını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Her iki düşünürün ortak yanı toplumu politik, ekonomik ve kültürel olarak bir bütün olarak görmeleridir. Ayrıldıkları en temel nokta ise Marx toplum analizinde ekonominin belirleyiciliğine yer verirken, Weber kültürel ve politik unsurların birey ve toplum davranışlarını etkilediğini belirtmektedir (Kurtuluş, 2013). Saunders'e göre, Engels, Marx ve Weber buldukları dönem itibariyle kapitalizm ve kapitalizmin gelişimini çözümlenmektedirler (Saunders, 2003). Kent, bu düşünürler için kapitalizmin çözümlenmesinde gerektiği kadar yer almıştır. Çalışmalarında açık olarak görünen kentsel sorunlar için spesifik bir kent teorisi üretmemişlerdir. Marx, kent, kentleşme ve mekân üzerine çok sınırlı sayıda yazı yazmıştır fakat kurduğu ekonomi politik teori çağdaş sosyoloji, coğrafya ve kent planlaması disiplinlerince geliştirilecek olan mekân kuramlarına önemli ölçüde kaynaklık etmiştir. Weber de yazılarında kent, kentleşme ve mekân konularını çok az işlemiştir. Onlar için gerekli olan bir kent teorisi değildir. Kapitalizmin gelişmesi sayesinde toplumsal ilişkilerin temel bir teorisi meydana getirilmiştir. Kentle ilgili bu çözümlenmeler, sonraki kent kuramları için önemli bir temel oluşturmuştur (Uğurlu, 2010).

2. Chicago Okulu Kent Kuramı

19. yüzyıl sosyal teorisi içerisinde, doğrudan sanayi kentini ve kentsel yaşamı (modernite) doğrudan ele alan en önemli düşünür George Simmel'dir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ABD'de ortaya çıkan Chicago Okulu çerçevesinde gelişen kent sosyolojisi, en çok Simmel'in geliştirdiği, kenti kültürel açıdan ele aldığı kültürel yaklaşımdan etkilenmiştir. Simmel'in 1903' de yazdığı "Metropol ve Zihinsel Yaşam" adlı makalesi klasik sosyoloji incelemelerinde doğrudan mekâna, kente ve kentleşmeye ilişkin yazılan ilk analiz olma özelliğini taşımaktadır. Engels, "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" adlı makalesinde tarih olarak Simmel'den daha önce kent ve kentleşme ile ilgili analizlerde bulunmuş, fakat başlı başına kent analizinden ziyade kentsel mekânın yarattığı sefalet üzerinden kapitalizmin analizini yapmıştır. Simmel, ne Tonnies ve Durkheim gibi kırsal yaşamdan kentsel yaşama geçişi, değişen toplum, organizasyon ve işbölümü çerçevesinde, ne de Engels, Marx ve Weber gibi kapitalist sistemin tarihsel olarak analizi

çerçevesinde ele almıştır. Simmel'in analizinin merkezinde "modernite" vardır. Simmel'e göre kültürün bedeni ancak onun ruhuna başvurularak incelenebilir. O halde mahremiyete ve akrabalığa dayalı geleneksel ilişkilerden ve takasa dayalı feodal ekonomiden, uzmanlaşmış, ayrılmış ve kişisel olmayan sosyal ilişkilere, kazanç ve harcama hesaplarına dayanan para ekonomisine geçişin yarattığı zihinsel dönüşüm yoluyla moderniteyi anlamak mümkün olmaktadır (Kurtuluş, 2003). Simmel, kentin kuruluşundan ve gelişmesinden ziyade, metropol hayatının insanların kişilikleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Simmel'e göre kent, modern kent yaşamında önemli bir yere sahiptir. Sosyal ilişkilerin geniş ve karmaşık olduğu kent ortamında yaşayan birey, durmadan değişen ve birbiri ile çelişen sosyal durumlarla karşı karşıya gelmektedir. Birey, karşılaştığı bu durumlara uyum sağlamak için dış dünyanın gelişmelerinden ve karmaşık yapısından kendisini koruyacak bir mekanizma geliştirmek zorundadır. Buna ulaşmanın tek yolu da kırdaki yaşayan bir insan gibi duygularıyla değil, kentte yaşayan insan gibi düşünceleriyle hareket etmesidir (Simmel, 1996).

Chicago Okulu, kentlerin sosyolojik olarak incelenmesine yönelik ilk kuramsal çerçeveyi oluşturmuştur (Aslanoglu, 1998). Bu okul, kent konusuna sosyal, psikolojik ve ekolojik bir yaklaşımla eğilen sosyologların kurdukları ilk okuldur. Robert Park, Ernest Burgess, Roderick McKenzie ve Lois Wirth Chicago Okulu'nun önde gelen isimleridir. Park, Burgess ve McKenzie Chicago okulunda yürütülen kent çalışmalarını *The City* (1925) başlıklı bir kitapta toplamışlardır. Bu çalışmalar 20. yüzyılın başlangıcından yakın dönemlere kadar kent çalışmaları üzerinde etkisini sürdürmüştür (Duru & Alkan, 2002).

Abbott, Chicago Okulu'nu genel olarak üç ayrı döneme denk gelen ve üç ayrı jenerasyondan oluşan bir sınıflamayla ele almıştır: Okulun ilk dönemi 1915 ve 1935 yıllarına denk gelen iki savaş arasındaki dönemdir. Buradaki anahtar teorisyenler, Robert Park, Ernest Burgess olsa da bu isimlere Ellsworth Faris, W.I.Thomas Louis Wirth ve Herbert Blumer eklenebilir. Park'ın 1934 yılında ayrılışı sonra Okul'un sonu olarak ele alınsa da 1930'ların sonunda eski bir öğrencisi olan Hughes ve Warner'ın çabaları ile Chicago geleneği canlandırılmaya çalışılmıştır. Savaştan sonra Blumer, Hughes ve Warner'ın öğrencileri Chicago Okulu geleneğinin takipçileri olmuştur. Bu kuşak genellikle II. Chicago Okulu olarak adlandırılmaktadır. 1950'lerin ortalarında tekrar güç kaybeden okul, savaş sonrası dönemin öğrencilerinden Morris Janowitz'in 1960'larda geri dönmesiyle bazı eski yapı ve ilgileri tekrar inşa etmeyi denemiştir. Bu dönem III. Chicago Okulu olarak adlandırılmaktadır (Abbott, 1999).

Bireyin kentsel çevresi ile ilişkilerini ortaya koyan Chicago Okulu düşünürleri okulun kent konusunu ele alış ve açıklamasında etkili olmuşlardır. Bu okulun ortaya çıkmasına yola açan diğer bir neden ise doğrudan doğruya Chicago kentidir. "*Bu kent, kentleşme tarihi açısından eşine az rastlanır bir biçimde ve hızda büyümüştür. 1830 yılında 100 civarında*

nüfusa sahip bir köy iken, 1930 yılında 3.373.753'e ulaşmıştır. Bu nüfus artışının en önemli nedeni kentin Orta Batı Amerika'ya açılan ticaret, finans, üretim ve taşımacılık merkezi olarak benzersiz jeopolitik konumudur"(Thorns, 2002: 225). Gelişen ulaşım olanakları, su kaynakları, ormanları, gıda sanayini besleyen hayvanları ve bakir toprakları sayesinde kent akıl almaz bir biçimde büyümüştür (Cronon, 2009). Tüm bu gelişmelerle paralel olarak toplum yapısında da değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Ekonomik ve yaşam biçimi olarak cazibe merkezi haline gelen Chicago kenti diğer ülkelerden ve Amerika'nın diğer bölümlerinden göç almaya başlamıştır. Daha iyi şartlarda yaşamak için gelen göçmenlerin yaşam alanları, çok hızlı inşa edilen ve sağlıksız mekânlardan oluşmuştur (McKelvey, 1963).

Chicago bu özellikleri ile birçok disiplinden araştırmacının ve bilim insanının ilgi alanına girmiştir. Chicago Okulu, bu araştırmalar içerisinde kentte bireylerin hareketlerini ve özelliklerini gözlemlene yoluyla kenti açıklamaya çalışan okul olarak ortaya çıkmış, şehircilik ve kent sosyolojisi alanında özgün bir yere sahip olmuştur.

Chicago Okulu olarak adlandırılan bu grubun temsilcilerinden Albion Small ve Robert Park, Simmel'in Almanya'daki derslerine katılmışlar ve Simmel'in çalışmaları Park tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Chicago Okulu temsilcileri, Avrupa sosyolojisinde hâkim konumda olan pozitivist yaklaşımın beraberinde Simmel'in kültürel yaklaşımını birleştiren kentsel çalışmalar yapmışlardır. Chicago kenti de bu araştırmacıların biyolojik analogi yoluyla sosyal grupların mekândaki rekabetlerini ve Simmel'den gelen kültürel yaklaşımı ile araştırılmıştır. Bu okulun temsilcilerine göre kentler ekolojik sistemlerde olduğu gibi birbiri ile rekabet halinde çevresi ile uyum sağlamaya çalışan sosyal grupların oluşturduğu fiziksel çevreler olacaktır. Bu yaklaşıma göre merkezi mekânların ele geçirilmesi rekabetin sonucudur. Rekabete dayalı kent, merkezden çevreye doğru genişleyerek büyümektedir. Wirth ise kentlerin kurallar çerçevesinde oluşan formlardan daha fazlası olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre kent, kentin bireylerin davranışları üzerinde etkisi olmasından dolayı bir yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzı aynı zamanda bağımsız bir kent kültürünü oluşturmaktadır. Wirth bu kent kültürünü "urbanism" olarak kavramsallaştırmıştır (Kurtuluş, 2003).

Karşılaştırmalı ilk kent sosyolojisi kuramı "kentsel ekolojik kuram"dır. Bu kuram kenti ilk kez sistemli bir biçimde incelemiştir. Ekoloji kuramını geliştiren kent sosyologları; Robert E. Park, Ernest W. Burgess ve R. D. McKenzie'dir. Kuram, kentlerdeki insan yerleşmelerinin çevreye uyum sağlama biçim ve süreçlerini, bitki ve hayvan uyum sağlama süreçleriyle benzerlik kurarak açıklamıştır (Giddens, 2005). Kent nüfusunun çevreye nasıl uyum sağladığı kuramın aradığı temel sorudur (Saunders, 2003). Kurumsal yapılanmaların yerleşim biçimleri, fiziksel dağılımları ve örgütlenme biçimleri kuramın analiz ettiği başlıca konular arasındadır (Saunders, 1989). Kentsel mekânın tanımlamasını ilk kez yapmış olması bu

kuramın kent çalışmalarına yaptığı en büyük katkıdır. Kent mekânı bu kuramın tanımlamasından sonra birçok kent kuramında ele alınmıştır.

R. Park, kentsel ekolojik kuramın genel çerçevesini belirlemiştir. Park'ın çalışmalarında Darwin ve Durkheim'in etkileri görünmektedir. Park çalışmalarının metodolojisini oluştururken Durkheim'in birey ve toplum ilişkisinden, kuramsal çerçevesini oluştururken de Darwin'den etkilenmiştir. İnsanların doğada kontrolsüz isteklere sahip olduğunu, bu durumun ancak uygarlıkla çözülebileceğini belirtmiştir. İnsan topluluklarını biyolojik süreçlerle benzerliği açısından ele alması ile Darwin'den etkilendiği göstermektedir (Aslanoglu, 1998). Kentsel ekolojik yaklaşıma göre kentlerin yapısı kentsel yaşam ve ekonominin içinde her biri farklı özelliklere sahip alanlardan oluşmaktadır. Her bir alan kendine özgü kurumları, grupları ve kişilikleri barındırmaktadır (Alkan, 2005).

Kentsel ekolojik kurama getirilen temel eleştiri, kentsel toplumun mekânsal kategorilerle çözümlenmesi girişimine yöneltilmektedir. Kentsel mekânın değişmez olarak varsayılması, analizlerinde süreç olmaması ve kent mekânında kültürel farklılıklara yeterince yer vermemeleri de yapılan diğer eleştiriler arasındadır (Alkan, 2005).

Castells, kent toplumu, kent sosyolojisi, kent kültürü gibi kavramsallaştırmaların teorik temellerinin Park, Burgess, McKenzie ve Wirth'ün bulunduğu Chicago Okulu ve George Simmel tarafından ortaya atıldığını belirtmektedir. Castells, bu grubun düşünce yapısını kültüralist olarak tanımlamakta ve bu düşünce sistemini kabul etmediğini belirtmektedir. Castells (2015), Wirth'ün kent sosyolojisine teorik bir özgüllük kazandırdığını belirterek kent konusunda en ciddi teorik girişim olarak nitelendirmektedir.

Harvey, Chicago Okulu kent kuramcılarını "burjuva sosyal bilimciler" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamayı yapmasının nedeni ise kendisinin de Marksçı meydan okuyucu olarak yansıtılmasıdır. Bu iki gelenek arasındaki temel karşıtlığı Marksçı meydan okuyucuların kabul ettiğini fakat burjuva sosyal bilimcilerin bilginin altında yatan şeyin sınıf olmasını kabullenmeme tehlikesi içerdiğini belirtmektedir. Harvey'e göre burjuva sosyal bilimlerde hâkim olan ampirik ve analitik duruş bilginin aşırı bir biçimde parçalanmasına yol açmaktadır. Bu durumda bir sürü uzmanlıklar yaratmakta ve her uzman ele aldığı konuya kendi mülkleriymiş gibi davranmaktadır. Diğer yandan parçalanmalar ve uzmanlaşmalar bir süre sonra verimin azaldığı hissini de yaratmaktadır. Harvey bu bakış açısıyla kent sosyolojisi olarak adlandırılan uzmanlık alanını ele almaktadır. Burjuva sosyal bilimler kenti epistemolojik bir inceleme nesnesi olarak ele almaktadırlar. Oysa kenti kesin çizgilerle ayırmak oldukça zordur. Hem fiziki hem de kavramsal anlamda kentin nerede başlayıp nerede bittiği belirsizdir. Diğer yandan göç, yoksulluk ve benzeri bir fenomene dair derinlemesine bir açıklama yapılacaksa bile "kırsal" gibi diğer epistemolojik nesnelere ilişkisi göz ardı edilemez (Harvey, 2012).

Mekân analizi ile ilgili çalışmalar 1960'ların sonlarından itibaren tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Bu çalışmalar hem metodolojik hem de epistemolojik açıdan yeni açılımlar sağlamıştır. Mekânın kavramsallaştırılmasına yönelik politik ekonomi yaklaşımları mekânın toplumsal üretimi ve toplumun mekânsal yeniden üretimi kavramları etrafında şekillenmiştir. Mekânsal örgütlenmelerin kapitalist sistemin işleyişinde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayan araştırmacılar mekân analizinin kapitalizmin analizinde temel bir öge olması gerektiğini savunmuşlardır (Işık, 1994).

3. Eleştirel Kent Kuramları

Modern kent, ikinci dünya savaşı sonrasında 1970'lere kadar ağırlıklı olarak Chicago Okulu'nun ekolojik yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kent sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar çoğunlukla kentleri toplumsal bir mekân olarak tanımlamıştır. Ancak bu çalışmalar modern kentin kendi çevresine doğru hızlı büyümesinin yarattığı sosyomekânsal dönüşümü açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu sosyo-mekânsal dönüşmeyi ilk olarak ortaya koyan sosyolog Henri Lefebvre'dır (Kurtuluş, 2013). Lefebvre Marksist bakış açısıyla ayrıntılı bir kent teorisi ortaya koyan çalışmalarıyla hem öğrencisi Manuel Castells'in hem de David Harvey'in çalışmalarının öncülü olmuş ve onlara yol göstermiştir.

Lefebvre'nın şehircilik anlayışı Marksist düşünce sisteminden etkilenmiştir. Lefebvre, Marksizm'i temellendirmek, onu daha açık ve net bir hale getirmek, diyalektik olarak daha da somutlaştırmak -örneğin onu şehir meselesi haline getirmek- için büyük istek duymuştur. Hayatı boyunca istediği şey Marksizmi daha az dogmatik ve daha mekânsal, şehirleri daha romantik ve canlı hale getirmektir. Sanat, edebiyat, felsefe ve gündelik yaşam, Marksizm ve diyalektik yöntem ve şehircilik ve mekân üzerine oldukça üretken bir biçimde yazmıştır. Lefebvre, Marksizm'in her türlü sistematik yorumunu reddetmiştir. Onu hiçbir zaman kutsal bir ferman olarak kabul etmemekle birlikte daima demokratik sosyalizm merkezli açık uçlu bir pratiği vurgulamıştır. Ona göre kenti anlamak için tamamıyla gelişkin bir özgünlük ve farklılaştırılmış pratikler gerekmektedir. Farklılaştırılmış bu pratikler ise ağır bir işten ya da rutinden değil, farklı bir mekânla, kişinin "şehir hakkıyla", "kent devrimi" ile olanaklı hale gelecektir (Merrifield, 2012).

Lefebvre'ya (1991) göre, mekân toplumsal bir üründür. Oluşturulan her yeni mekân, yeni toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır. Mekânın siyasi örgütlenmesi sosyal süreçler tarafından basitçe oluşturulmamıştır fakat bu etmenler sosyal süreçleri oluşturmuşlardır. Lefebvre "Mekânın Üretimi" (1993) ve "Şehirler Hakkında Yazılar" (1996) adlı eserlerinde mekânın sosyo-kültürel ilişkiler ve siyasi yapıyla ilişkili olduğunu açıklamıştır. Kentin nasıl bir evrim geçirdiğine ve bu evrimin gündelik hayat pratiklerine nasıl yansıdığına dikkat çekmektedir. Lefebvre'ya göre mekân sosyal süreçler

bağlamında ele alınmalıdır. Lefebvre'nın toplumsal alan teorisinde dikkat çeken en önemli konu, mekânın şeylerin yerleştirilmesinden daha öte, toplumsal üretim süreci olduğudur.

Toplumsal ilişkiler katı soyutlamalardır ve onlar ancak onları destekleyen mekân aracılığı ile var olmaktadır(Lefebvre, 2014). Lefebvre, mekânsal ürünlerin durağan sonuçlarından ziyade mekânın üretim süreçlerine vurgu yapmıştır. Üretim sadece ürünlerin yapılması değildir. Bu kavram bir yandan da sosyal zaman ve mekânı içeren maddelerin üretimini içermektedir (Elden, 2004).

Lefebvre, kentsel gelişme süreçlerini kapitalist sistem içerisinde üretilen diğer meta ürünlerinin üretim süreçlerine benzeterek açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre sanayi mallarının üretimi "birinci döngü" çerçevesinde şekillenmektedir. Gayrimenkul alanında yapılan yatırımlar ise "ikinci döngü"yü oluşturmaktadır. Kentlerin kurlsız bir biçimde büyümesi "ikinci döngü" çerçevesinde ele alınmalıdır. Lefebvre'ya (1996a) göre gayrimenkul yatırımları kentsel yerleşimde etkili olduğu kadar toplumsal ilişkilerin de belirleyicisi konumundadır.

Lefebvre, devletin kentsel mekân üzerindeki etkisini tartışmaya açmıştır. Bu konu kent sosyolojisi alanında daha önce hiç tartışılmayan bir konudur. Devlet siyasi iktidarı vasıtası ile kentsel mekânı bir toplumsal kontrol aracı olarak kullanmaktadır. Kentsel arazilerin nasıl kullanılacağına ilişkin devletin çok geniş bir yetki ve karar mekanizması vardır. Lefebvre kentlilerin gündelik olarak kullandığı mekânları "toplumsal alan" olarak adlandırmaktadır. Siyasal iktidar ve piyasa ise kentlilerin kullandığı bu sosyal alanını "somut mekân" olarak tanımlamaktadır. Kentlerin dışında ya da merkezinde yapılacak olan her türlü yasal düzenlemeler, imar planları, kamusal ya da özel yatırımlar "somut mekân" olarak tasarlanırken burada yaşayan kentlilerin oluşturduğu toplumsal ilişkiler de "soyut mekân"dır. Mekânın soyut olarak tasarlanması somut mekâna yani orada önceden beri yaşayan ve belirli zaman diliminde oluşturulmuş toplumsal sınıfların yaşamına doğrudan müdahaleyi içerir. Lefebvre'ya (1996a) göre soyut mekânla somut mekân arasındaki çatışma temel bir çatışmadır ve sınıf çatışması ile de doğrudan ilişkilidir.

Lefebvre'nın işaret ettiği önemli kavramlardan biri "kent hakkı" dır. Kent hakkı kavramı Lefebvre'nın 1960'larda Fransa'daki kentleşme üzerine yaptığı araştırmalara dayanmaktadır (Stanek, 2011). Fransa'da dikkati çeken şey diğer birçok batı ulusu gibi Fordizmin yükselişi ve Keynesyan refah devletinin yayılmasıdır. Kırdan kente kitlesel göçler ve mekânsal yapılarda oluşan köklü değişimler de bu gelişmelere eşlik etmiştir. Bütün bu değişiklikler kentin iç çeperinin işlevci şehir planlaması tarafından yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. Kentin dış çeperleri ise toplu konut inşaatlarının hâkimiyeti altına girmiştir ve her bir evde bir aile yaşayabileceği müstakil evler yaygınlaşmaya başlamıştır (Schmid, 2012).

Kentlerin yaşadığı bu dönüşümler gündelik hayatın da köklü bir modernleşme sürecine girmesine neden olmuştur. Lefebvre (1996a) için bu bir "kent krizi"dir. Bu kriz öncelikli olarak insanların gündelik hayatlarına müdahale etmeye ve onları tek tipleştirerek gündelik hayatın düzenlenip sömürgeleştirilmesine dayanmaktadır. Gündelik kent hayatına hem orta sınıf banliyölerinde hem de işçi sınıfı yerleşimlerinde benzer şekilde müdahale edilmektedir. Bu müdahaleler; emek sürecinin tek düzeliliği, işlevselleştirilmiş ve bürokratikleştirilmiş şehir düzeni, modernleşmiş gündelik kent hayatının normatif bir biçimde sınırlandırılmasını içermektedir.

Levebvre, Marx ve Engels gibi eski tarihi şehrin yeniden kurulmasını istememektedir. Ona göre de modernleşme durdurulamaz bir biçimde büyümeye devam etmektedir. Çözüm, ne geriye doğru yani geleneksel şehre dönüşü ne de devasa ve şekilsiz bir şehirleşmeye doğru hareket olabilir. Aksine devrimci çaba ileriye "yeni bir insanlığa", "yeni bir praksise" doğru uzanmalıdır. "kent hakkı" sözde bir hak ya da sadece "geçici bir hak" değildir. Tarihi olarak korunmuş, seri olarak yeniden üretilmiş, burjuvallaştırılmış şehrin özüne dönüş değildir. Kent hakkı bunların aksine bir haykırış ve bir talep gibidir. Dönüştürülmüş, yenilenmiş "kent hayatı hakkı" olarak yorumlanmalıdır. Kent bir karşılaşma alanı, kullanım değerini önceleyen bir yer olarak, tüm kaynaklar arasında en üstün kaynak kademesine geçen bir zaman boşluğuna bir kayıt olarak varlığını sürdürmelidir (Lefebvre, 1996a). Dolayısıyla Lefebvre, nüfusun bütün kesimlerinin kent kaynaklarına ulaşabildiği, alternatif hayat tarzlarının denenebildiği özel bir kent biçiminden bahsetmektedir (Schmid, 2012).

Modern kentin alınıp satılabilirliği, yaratılıp yerle bir edilmesi, kullanılması ve suiistimal edilmesi, üzerine düşünülmesi ve onun için kavga edilmesi mekânın giderek daha fazla sömürgeleştirilmesi ve metalaştırılması anlamına gelmektedir. Lefebvre bunları düşünerek en esaslı ve inandırıcı mekânsal keşfinin bir aşamasını kaydetmiştir. Mekânın Üretimi (2014), adlı eserinde diyalektiğin zaman ile ilgili olduğu kadar mekânla da ilgili olduğunu vurgulayarak mekân kavramı ve mekânın üretimi ile ilgili düşüncelerini ayrıntı bir şekilde ele almıştır. Bu kitabında, yakın zamana kadar mekân kelimesinin sadece boş bir alan çağrışımı yaptığından bahsetmektedir. Lefebvre, bu kavramın matematik ve felsefede gelişim süreçlerinden bahsettikten sonra epistemolojide mekânın zihinsel bir şey olarak anlaşıldığını ve zihinsel mekân ile gerçek mekân arasındaki mantıksal varsayım olduğundan bahsetmektedir. Bir tarafta zihinsel alan, diğer tarafta fiziki ve sosyal alanın bu nedenle arasında uçurum yarattığından yola çıkarak uniter teorisini ortaya koymuştur (Sadri, 2013). Lefebvre, mekânı patlatmak ve onun şifresini çözmek için uğraşmıştır. Burada en önemli olan kavram "üretim"dir ve Marx'ın ona yüklediği radikal tavırla da uyumludur. Radikal olmak Marx'a göre, şeyleri kökünden kavramaktır. Lefebvre kapitalist toplumsal mekânı gizemli noktalarından

ayırarak tüm gizli yanlarıyla iç dinamiklerini ortaya çıkararak "mekânı kökünden kavrayarak" "üretken" anlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Merrifield, 2012).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar toplumsal mekânda meydana gelen dönüşümü politik ekonominin kavramlarıyla analiz eden yaklaşımıyla Lefebvre sadece kent sosyolojisi alanını değil aynı zamanda coğrafya ve kent planlaması alanını da derinden etkilemiştir. Kentlerin girdiği yeni dönüşüm süreçleri açıklanırken bu etkilenmenin verimli sonuçları ileriki kentsel çalışmalar alanında da ortaya çıkacaktır (Kurtuluş, 2013).

Kentle ilgili önemli yaklaşımlardan biri 1970'lerin başında Marksist Manuel Castells tarafından geliştirilmiştir. Castells kenti tanımlarken "toplu tüketim" kavramından yola çıkmıştır. Castells'e göre kent, emeğin yeniden üretildiği ve toplu tüketimin elde edildiği mekândır (Castells & Sheridan, 1977). Marksist Louis Althusser'in epistemolojisi, Castells'in kent ile ilgili görüşlerini temellendirmiştir (Lyon & Driskell, 2011). Castells, Lefebvre'dan farklı bir kentsel mekân tanımı üzerinde çalışmıştır (Gottdiener, 2001). Castells, kuramsal düzlemde Althusser'in Marx çalışmalarını kullanarak Marksist kavramların kent alanına uyarlanmasını önermiştir. Castells'in Marksizm'e başvurmasının nedeni toplumsal sınıflar, değişim, mücadele, isyan, çelişki, çatışma, siyaset gibi soruların cevaplanması gerektiği düşüncesidir. Somut analize demir atmamış herhangi bir yeni Marksist teorik konumun gereksiz olduğunu düşünmektedir (Merrifield, 2012).

Castells için kenti anlamının başlangıç noktası, kenti toplumsal yapının mekânda yansımaları olarak kabul etmektir. Ona göre mekânın sosyal yapısının analizi gerekmektedir. Mekânın analizi sosyal yapı ile bir bütün halinde yapılmalıdır. Castells kentin başlı başına bir teorik nesne gibi kavramsallaştırılmasına karşıdır. Ona göre başlı başına kent bilimi ya da kent sosyolojisi mümkün değildir. Castells kent kültürünün bir teori ya da kavramsallaştırma olarak tanımlanmasını liberal kapitalizmin modernite ideolojisi ve miti olarak değerlendirmektedir (Castells, 2015). Castells'in teorisinde toplum üç ana düzlemde kavranmalıdır. İlk düzlem ekonomi, ikinci düzlem devlet ve politik sitem, üçüncü düzlem ise ideolojidir. Ona göre bu üç düzlemden oluşan yapı kentlerin gelişimini etkilemektedir. "Üretim mekânı" ekonomik olarak ofisler ve sanayiye kapsar. "Tüketim alanı" barınma ve sosyal hizmetler gibi toplu tüketim alanlarını kapsar. Mal ve bilgi akışını kapsayan alan ise "değişim alanı"dır. "İdari mekân" da yerel yönetimler ve kent planlaması gibi konuları kapsamaktadır. Kentsel gerçeklik ideolojik, ekonomik ve fiziksel öğelerden meydana gelmektedir. Kentsel gerçeklik bu üç yapının birbiri ile etkileşimde bulunması ile var olmaktadır (Mingione, 1981). Castells, kapitalist devletin, yeniden üretim sürecini baskı ve rıza aracılığı ile olduğu kadar, zor kullanarak ve ideoloji yolu ile de gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Ona göre, devlet kent sistemini giderek artan bir şekilde kent planlaması ve ideolojisinin gelişmesine

yardım ederek kenti egemen sınıfın isteklerine göre düzenler. Lefebvre'nın diyalektiğinde kent, kapitalizme hizmet ederken diğer yandan da kapitalizm için tehdit oluşturmaktadır. Castells'in diyalektiğinde ise kent kapitalizmi tehdit ederken bir şekilde kapitalizm için daha işlevsel bir hale gelmiştir (Merrifield, 2012). Castells'in yapısalcı yaklaşımı toplumsal ilişkileri ve bağlantıları göz ardı etmesi toplumsal ilişkileri mekanik roller ve işlevsel bağlantılara indirgemesi nedeniyle eleştirilmiştir (Mingione, 1981).

Neoliberal dönemde kentlerde meydana gelen mekânsal, politik ve kültürel dönüşümü açıklamak üzere geliştirilen yaklaşımlara David Harvey'in katkıları büyüktür. Harvey'in Marksizm'i keşfi Castells'inkinden farklı bir konumda değildir. Castells'in *The Urban Question*'ı (Kent Sorunu) ve Harvey'in Marksist klasik olarak kabul ettiği ilk kitabı *Social Justice and City* (Sosyal Adalet ve Şehir) birbirini izleyen yıllarda yayınlanmış ve benzer mesajlar vermiştir. Harvey, Castells gibi Althusserci olmadığını ve Althusser'i hiçbir zaman iyi kavrayamadığını belirtmiştir. Ayrıca Harvey Kent Marksizminin Henri Lefebvre'ya daha yakın bir biçimde kavramsallaştırdığını da belirtmiştir. Harvey ve Castells neo-klasik toprak kullanımına ve Chicago Okulu'nun çalışmalarına aynı yörengeden eleştirel bakmaları nedeniyle birbirilerinin düşüncelerine yakınlaşmışlardır. İki Marksist de Chicago Okulu ve neo-klasik kent kuramının hem burjuva sosyal biliminde hem de gerçek hayatta belirgin bir biçimde ideolojik amaçlara hizmet ettiğinin farkına varmışlardır. Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir* adlı çalışmasında kent hakkında gerçekleri, Marksistlerin sonradan kavrayabileceği şekilde açıkça vurgulamıştır (Merrifield, 2012).

Harvey, kentleşme sürecinin çift taraflı bir etki yarattığını belirtmektedir. Kentleşme bir yönüyle üretim değeri olarak işlev görürken bir yandan da tüketim alanını oluşturmaktadır. Harvey, kapitalist kentin yeni ve karmaşık çevrelerin üretilmesi ile yeni bir nitelik kazandığını belirtirken bu yeni niteliğin anlaşılmasında kentsel mekânın neden ve nasıl üretildiği sorularına cevap aramaya çalışmaktadır. Ona göre kentleşmenin bir şey değil bir süreç olarak kavranması gerekmektedir (Harvey, 2016).

Harvey "Asi Şehirler" adlı eserinde kentsel iktisat ile kapitalist sistemin bütünü arasındaki ilişkiyi çözümlemektedir. Kentsel toplumsal hareketler ve antikapitalist mücadele arasındaki ayrım ve çakışma noktaları ile kentte temellenen toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimlerine de odaklanmaktadır. Harvey "finans krizi" olarak etiketlenen olguyu Marksist iktisadın ihmal ettiği kent perspektifi üzerinden incelemiştir. Kentsel konut ve altyapı üretiminin kapitalizmin genel döngülerine tabi olmaktan öte, sermaye birikiminde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Burada bir üretim kolu olarak inşaat sektöründen kentsel iktisat kavramına geçişte bir dizi kentsel dolayım devreye girdiğini vurgular. Ona göre kentsel mekân olarak tabir edilen şey çok katmanlı siyasi bir tezahürdür. Kentsel iktisat, toplumsal gruplar arasındaki çatışmaların sahası olan kent tarihinden bağımsız olarak düşünülemez. İktidar bir yandan kendi simgesel

mekânını üretme bir yandan da kitleleri denetleme ihtiyacı duyar. Harvey kentsel iktisadı Marksist kavramlar çerçevesinde ele alırken bir yandan da kapitalizmin tarihini yeni bir gözle değerlendirmektedir (Harvey, 2013).

Harvey için kent karmaşık bir yapıdır ve bu kentle ilgilenirken ortaya çıkan zorlukların belirli bir kısmı kentin kendine özgü olan karmaşıklığındandır. Onun için her disiplin kenti kuram ve denemelerini uygulayabileceği bir laboratuvar olarak kullanmış, fakat hiç bir disiplin kentin kendisi ile ilgili kuram ve önermelerde bulunmamıştır. Ona göre eğer kentle ilgili bu karmaşıklığı biraz olsun aşmak istiyorsak, zor metodolojik ve kavramsal sorunlarla başa çıkabilmek çok önemlidir. Kent hakkındaki herhangi bir genel kuramın sahip olması gereken ilk şey kentteki mekânsal biçimle kentteki toplumsal süreçleri bağdaştırmaktır. Bunu yapmanın başlıca yolu da sosyolojik muhayyile ile mümkün olmaktadır. Sosyolojik muhayyileye sahip olan kişiler tarihsel olayları değişik bireylerin yaşamları ve dışsal olayların anlamları açısından anlamlandırarak açıklamaktadır (Harvey, 2013).

Sonuç

Kentler ait oldukları ülkenin ekonomik ve toplumsal sisteminin özelliklerini taşırlar. Her toplum biçiminin özellikleri, biçimlendirdiği kentin özelliklerini yansıtmaktadır. Kentleşme süreci üretim, değişim, dolaşım ve tüketim için maddi fiziksel altyapının oluşumunu ifade etmektedir.

Kent kuramları, kentlerin ortaya çıkış biçimlerini; toplumsal, mekânsal, kültürel ve ekonomik olarak ortaya koyma çabası içinde geliştirilmiştir. Feodalizmden kapitalizme geçişte kentlerin önemi üzerinde duran fakat başlı başına bir kent kuramı ortaya koyma çabası içinde olmayan Marx, Engels ve Weber'in kente dair yaptığı açıklamalar, sonraki dönem kent sosyologları için önemli bir temel oluşturmaktadır. Durkheim kenti ahlaki uyum, iş bölümü ve dayanışma kavramları etrafında açıklamış, Tonnies kenti, bire bir iletişimin sosyal yaşamı belirlediği topluluktan, zayıf sosyal bağlara sahip topluma geçiş olarak tanımlamıştır. Simmel kenti kültürel boyutları ile ele almış ve kentsel yaşamın nasıl bilinçsel dönüşümlere neden olduğunu açıklamıştır. İlerleyen dönemde Kentsel ekolojik kuramı geliştiren Chicago Okulu kuramcıları, sistemli bir kent analizi oluşturarak kent sosyolojisi alanında önemli bir adım atmışlardır. Chicago Okulu düşünürlerinin esas olarak anlamak istedikleri şey, kentsel kültüre alışma, bütünleşme ve dağılma meseleleridir. Kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin kenti nasıl değiştirip dönüştürdüğünü analiz eden eleştirel kent teorisyenleri, kentin kaçınılmaz olarak politik bir özene olmasından yola çıkarak "kent" kavramının ne olduğuna dair düşünmeye davet etmişlerdir. Bu teorisyenler, kentleri ekonomi politik bakış açısıyla açıklamanın yollarını ortaya koymuşlardır. Eleştirel kent kuramcılarına göre kent, kapitalizm içinde özel ve önemli bir yere sahiptir. Onlara göre aslında kent, çifte bir rol üstlenir. Kent bir yandan sermaye birikimin lokomotif, diğer yandan da

toplumsal ve sınıfsal çatışmanın alanıdır. Lefebvre; sermaye yatırımı, kira, sınıfsal sömürü gibi kavramları kent sosyolojisinin alanına dâhil edilmesini sağlamıştır. Devlet ve yatırımcıları için kar elde etme alanı olarak "soyut mekân", gündelik ilişkilerin devam ettiği mekânı ise "sosyal mekân" olarak kavramsallaştırmıştır. Lefebvre, soyut mekân ve somut mekân arasındaki çatışmanın sınıf çatışmasına benzer bir biçimde ilerlediğini vurgulamıştır. Castells için kentsel sistem, bireylerin kendi emek güçlerini yeniden üreten bir sistem olması nedeniyle kentsel analizin bir parçası olmalıdır. Harvey için ise kent, endüstriyel bir "ürün" gibi üretilmekte, fiziksel ve sosyal ortam da mekânın değişim ve tüketim değerini belirlemektedir.

Kent kuramları, "neden basitçe sosyoloji değil de kent sosyolojisi?" sorusuna kentin hem politik hem de teorik olarak özgünlüğünü açıklayarak cevap vermektedir. Bununla birlikte, 1980'li yıllardan itibaren küreselleşmenin kentsel alanda yarattığı büyük değişim, kent sosyolojisi alanında küresel kent teorilerinin ortaya çıkmasına ve yeni kent sorununun ontolojik yaklaşımla ele alınmasının önemine işaret etmektedir. Kentleşmiş bir toplumda kentleşmenin kapsamlı olarak yeniden irdelenmesi, özellikle göç sosyolojisi, siyaset ve mimarlık alanlarında da yeni kuramsal arayışlara neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Abbott, A. (1999). *Department and discipline Chicago sociology at one hundred*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Alkan, A. (2005). *Yerel yönetimler ve cinsiyet: Kadınların kentte görünmez varlığı- Ankara araştırması*. Ankara: Dipnot.
- Aslanoglu, R. A. (1998). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Asa.
- Bookchin, M. (1986). *The limits of the city: With a new introduction*. Black Rose Books.
- Castells, M. (2015). *Kent, sınıf, iktidar*. Ankara: Phoenix.
- Castells, M. - Sheridan, A. (1977). The urban question: A Marxish approach. *Social Structure and Social Change*, (1).
- Cronon, W. (2009). *Nature's metropolis: Chicago and the Great West*. WW Norton & Company.
- Duru, B. - Alkan, A. (2002). 20. yüzyılda kent ve kentsel düşünce. (Der. ve Çev.: Bülent Duru ve Ayten Alkan),20, 7-25.
- Elden, S. (2004). *Understanding Henri Lefebvre*. A&C Black.
- Engels, F. (1992). *Konut sorunu*. Ankara: Sol.
- Engels, F. (2015). *İngiltere'de emekçi sınıfının durumu*. İstanbul: Ayrıntı.
- Flanagan, W. G. (2010). *Urban sociology: Images and structure*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji: Kısa fakat eleştirel bir giriş*. Ankara: Phoenix.
- Gottdiener, M. (2001). Mekan kuramı üzerine tartışma: Kentsel praksise doğru. *Praksis (Kent ve Kapitalizm)*, Ankara.

- Harvey, D. (2003). Debates and developments the right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(December), 939-941.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin mekânları eleştirel bir coğrafyaya doğru*. İstanbul: Sel.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler*. İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2016). *Kent deneyimi*. İstanbul: Sel.
- Işık, O. (1994). Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64(65), 7-38.
- Karpat, K. (2003). *Türkiye’de toplumsal dönüşüm: Kırsal göç, gecekondu ve kentleşme*. Ankara: Timaş.
- Kartal, K. (1992). *Türkiye’de kentleşme*. İstanbul: Adım.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge.
- Keleş, R. (2000). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıray, M. (2007). *Kentleşme yazıları*. İstanbul: Bağlam.
- Kurtuluş, H. (2003). Mekânda billurlaşan kentsel kimlikler: İstanbul’da yeni sınıfsal kimlikler ve mekânsal ayrışmanın bazı boyutları. *Doğu Batı*, 6(23), 75-96.
- Kurtuluş, H. (2013). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye’nin kentleşme deneyimi. *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, 177-227, İstanbul: Örgün.
- Lefebvre, H. (1996). *The right to the city. Writings on cities*. UK: Blackwell Oxford.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. İstanbul: Sel.
- Lyon, L. - Driskell, R. (2011). *The community in urban society*. Waveland Press.
- McKelvey, B. (1963). *The urbanization of America, 1860-1915*. Rutgers University Press.
- Merrifield, A. (2012). *Metromarksizm: Şehrin Marksist bir hikayesi*. (Çev.: Nihal Ünver), Ankara: Phoenix.
- Mingione, E. (1981). *Social conflict and the city*. St. Martin’s Press New York.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, kentlileşme ve kentsel değişim*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Sadri, H. (2013). Kent kakkından kentte insan haklarına. *Kent ve İnsan Hakları Sempozyumu*, 13-14.
- Saunders, P. (1989). Space, urbanism and the created environment. *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, 215–234.
- Saunders, P. (2003). *Social theory and the urban question*. Routledge.
- Schmid, C. (2012). Henri Lefebvre, kent hakkı ve yeni metropol anaakımı. *Metromarksizm Şehrin Marksist Bir Hikayesi*, Ankara: Phoenix.
- Şengül, H. (2001). Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. *Praksis Dergisi*, 2, 9-31.
- Simmel, G. (1996). *Metropolis and mental life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stanek, L. (2011). *Henri Lefebvre on space: Architecture, urban research, and the production of theory*. U of Minnesota Press.
- Suher, H. - Giritlioğlu, C. - Erkut, G. (1995). *Türkiye’de kentleşme*. İstanbul: Yeni Yüzyıl.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Thorns, D. C. (2002). *The transformation of cities. Urban Theory and Urban Life*. New

York: Palgrave Macmillan.

Uğurlu, Ö. (2010). Kentlerin tarihsel gelişimi. *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, (Ed.: Ö. Uğurlu, NŞ Pınarcıoğlu, M. Şiriner), 25-69, İstanbul: Örgün.

Weber, M. (2003). *Şehir, modern kentin doğuşu*. İstanbul: Bakış.

Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. *20. Yüzyıl Kenti*, 77-107.

Elektronik Kaynaklar

Göymen, K. - Kaya, E. (2004). Yerel kalkınma önderi ve paydaşı olarak belediyeler. <https://core.ac.uk/download/pdf/11739071.pdf> (Erişim: 12 Ekim 2015)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Yazarın Notu/Author's Note: Makale "Kentsel Dönüşümde Kent Hakkı Mücadelesi: İzmir Karabağlar Kentsel Dönüşüm Projesi Örneği" (2017) adlı doktora tezinden üretilmiştir.